

UDK: 373.24

Gulnora YULDASHEVA,

Urganch davlat universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedra o'qituvchisi

E-mail: gulnora_yuldasheva@gmail.com

Namangan davlat universiteti, "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrasida dotsenti, Sh.K.Xujamberdiyeva taqrizi asosida

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE CONCEPT OF "I" IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

In this article, the definitions of the "I-Concept", the structure of the "I" emphasized the issue of self-awareness, the general processes of communication of the individual with other people, as well as "I-representations", self-relations.

Key words: "I" Concept i-symbols, Social, Social Environment, childhood, imagination, demand and need, behavior, self-esteem.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ "Я" У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье делается акцент на вопросе определения "Я-концепции", структуры "я" самосознания, общих процессов общения индивида с другими людьми, а также "я-образов", отношений к самому себе.

Ключевые слова: Понятие "я" я-воплощение, социальное, социальная среда, детство, воображение, потребность и потребность, поведение, самооценка.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA "MEN" KONSEPSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada "Men-konsepsiya"si ta'riflari, "Men" ning tuzilishi o'zini o'zi anglash, shaxsning boshqa odamlar bilan muloqot qilishning umumiy jarayonlari hamda "men-timsollari", o'ziga bo'lgan munosabatlar masalasiga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: "Men" konsepsiyasi men-timsollari, ijtimoiy, ijtimoiy muhit, bolalik, tasavvur, talab va ehtiyoj, xulq-atvor, o'zini hurmat qilish.

Kirish. Bugungi kunda "Men" muammosi dolzarb muammolardan biridir. Bolani ijtimoiy dunyo bilan tanishtirish, boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatish, aksariyat psixologlarning fikriga ko'ra, o'zi haqida g'oyalarni shakllantirishdan boshlanadi.

Psixologiyada o'z-o'zini anglash psixik hodisa sifatida, shaxsning o'zini faoliyat subyekti sifatida anglashi tushuniladi, buning natijasida shaxsning o'zi haqidagi tasavvurlari ruhiy "obraz-men" da shakllanadi.

Turli psixologik manbalarda "Men-konsepsiya"si ta'riflari bir - biridan unchalik farq qilmaydi. Zamonaviy "Psixologiya" lug'ati o'z-o'zini konsepsiyasini nisbatan barqaror, ko'proq yoki kamroq ongli, shaxsning o'zi haqidagi noyob g'oyalar tizimi sifatida boshdan kechirgan, uning asosida u boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarini quradigan va o'zi bilan bog'laydigan tushuncha sifatida belgilaydi[1].

O'z-o'zini his qilish va o'z-o'ziga ta'sir o'tkazish o'zlikni anglashning hissiy-emotsional tomoni sifatida namoyon bo'ladi. O'zlikni anglashning hissiy-emotsional tomoni qiziqishlar, istaklar, kayfiyat ularni boshqara bilish kabi komponentlar, tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Bularning barchasi o'z hissiyotlari va fikrlari, xatti-harakatlarini boshqarishga, asoslashga, o'z-o'zini tarbiyalashda u yoki bu darajada namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyada o'z-o'zini anglash psixik hodisa sifatida, shaxsning o'zini faoliyat subyekti sifatida anglashi tushuniladi, buning natijasida shaxsning o'zi haqidagi tasavvurlari ruhiy "obraz-men" da shakllanadi.

Turli psixologik manbalarda "Men-konsepsiya"si ta'riflari bir - biridan unchalik farq qilmaydi. Zamonaviy

"Psixologiya" lug'ati o'z-o'zini konsepsiyasini nisbatan barqaror, ko'proq yoki kamroq ongli, shaxsning o'zi haqidagi noyob g'oyalar tizimi sifatida boshdan kechirgan, uning asosida u boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarini quradigan va o'zi bilan bog'laydigan tushuncha sifatida belgilaydi[2].

S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha, inson o'zining "men" iga ko'proq darajada ichki tarkibni anglatadi (u o'zlashtirgan tanadan tashqari, organlar dunyoga ta'sir qiluvchi birinchi vositaga aylanadi). Aqliy sohadan odam o'zining "men"iga asosan o'zining qobiliyatlarini va ayniqsa uning fe'l-atvori va temperamentini - uning xulq-atvorini belgilaydigan, unga o'ziga xoslikni beradigan shaxsiy xususiyatlarni nazarda tutadi. "Men-konsepsiyasi" ning mazmuni shaxsning ichki mazmuniga aylanadi, u xulq-atvor va faoliyatda (xarakter, temperament, qobiliyat, motivlar, qiziqishlar, moyillik, ideallar va boshqalar) tashqi ko'rinishga ega bo'ladi. O'z-o'zini anglash Rubinshteynga ko'ra, bu boshlang'ich berilgan narsa emas, bu shaxsiyat rivojlanishining natijasi bo'lib, uning davomida inson nafaqat hayotiy tajribaga ega bo'ladi, balki o'z hayotini bir butun sifatida qayta ko'rib chiqadi. "Men" ning asosiy ichki mazmunini tashkil qiladi[3].

T.G.Volkovning "Психология самосознания" darsligida "Men qiyofasi" vaziyatga bog'liq bo'lgan narsani anglatadi va "Men tushunchasi" o'zini o'zi anglashning barqaror tuzilishi sifatida[4]. - ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

I.S.Kon o'z-o'zini anglashning asosiy funksiyalari - tartibga soluvchi-tashkiliy va ego-himoyaning o'zaro bog'liqligi muammosi bilan bog'liq holda, shaxs o'zini adekvat idrok etishi va baholashi mumkinmi degan savolni ko'taradi. o'z xatti-harakatlarini to'g'ri nazorat qilish uchun

subyekt atrof-muhit haqida ham, uning shaxsiyatining holati va xususiyatlari to'g'risida ham yetarli ma'lumotga ega bo'lishi kerak, ammo ego-himoya funksiyasi asosan o'zini o'zi qadrlash va imidjining barqarorligini saqlashga asoslanadi. "Men", ba'zida ma'lumotni buzadi. Shunga qarab, bir xil mavzu ham adekvat, ham noto'g'ri o'z-o'zini baholashni berishi mumkin.

"Men" ning tuzilishi o'zini o'zi anglash jarayoniga bog'liq bo'lib, shu bilan birga, o'z-o'zini anglash shaxsning boshqa odamlar bilan muloqot qilishning umumiyroq jarayonlariga, subyekt faoliyati jarayonlarini ham qamrab oladi. Binobarin, bu jarayonlarning hammasi uning o'zi haqidagi g'oyalari, "men-timsollari", o'ziga bo'lgan munosabati tuzilishini tahlil qilish natijalari hisoblanadi[5].

Ijtimoiy psixologiya sohasida tadqiqot olib boradigan mutaxassislarning aksariyati o'z tadqiqotlarining asosiy yadrosi sifatida G.Olport, S.Meddi, Uilyam Jeyms kabi psixologlarning nazariyalariga tayanadi[6].

Ulardan biri U.Jeymsning shaxs nazariyasida shaxs "Men"i haqidagi fikrlarini to'liq ifodalay olgan, desak bo'ladi. U.Jeyms shaxs "Men"ga xos ikki aspektni ajratib ko'rsatdi: empirik "Men" va haqiqiy "Men". Empirik "Men" inson nimaniki "o'zimmiki" deb atay olgan barcha narsalar yigindisidir[7]. Uning ichiga:

Material "Men" — o'z ichiga shaxsning tana tuzilishi va shaxsan uning o'zigagina tegishli bo'lgan barcha narsalarini oluvchi "Men" bo'lsa;

Ijtimoiy "Men" — shaxsdagi uning atrofida turgan tan olgan "Men", har bir shaxsni o'zi haqida uning atrofida turgan fikri qiziqtiradi, albatta. Demak, shaxsning atrofida qancha alohida ijtimoiy guruhlar mavjud bo'lsa, uning uchun shuncha ijtimoiy "Men"i mavjud bo'ladi;

Psixik "Men" — individning ijtimoiy muhitda uning kimligini namoyon qilishiga yordam beruvchi qobiliyat va iqtidorlarining yig'indisi hisoblanadi;

Haqiqiy yoki axloqiy "Men" — shaxsning o'zini anglashi, o'z-o'ziga baho berishi doirasidan iboratdir. Zamonaviy psixologiyada bunday "Men"ni shaxsning markaziy bo'g'ini sifatida qaraladi va "Men" konsepsiya (bu ilmiy atama fanga amerikalik psixolog K.Rodgers[8] tomonidan kiritilgan) tushunchasi orqali ifodalanadi.

Sotsiolog olimlardan biri Charlz Kuli "Shaxs oynasi"[9] tushunchasini ishlatgan bo'lib, bu orqali shaxs atrofida turgan odamlarning unga nisbatan berayotgan bahosi va fikriga aynan oynaga qaraganday qaraydi, degan fikrni asoslagan. Uning fikricha, har qanday shaxs o'ziga nisbatan atrofida turgan odamlarning berayotgan bahosi va fikrini qabul qilgan ekan, o'zini oynaga solgandek bo'ladi. Bu fikrni keyinchalik Jorj Gerbert Mid va Garri Stek Sallivanlar ham rivojlantirgan. J.G.Midning fikricha, shaxsning o'zini anglashi uning ijtimoiy munosabatlarining hosilasi bo'lib, bu jarayonda u o'ziga tashqi tomondan, go'yoki obyektga qaragandek qarashni o'rganadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, bunda atrofda turgan butun bir ijtimoiy guruh yoki jamoa a'zolarining fikri — jamoaviy ustanovka sifatida rol o'ynaydi. Aynan shu holat tufayli biz o'zimizni boshqar qanday ko'rsa o'shanday ko'rishga o'rganamiz, o'zimizga boshqar ko'zi bilan qarashga o'rganamiz. Lekin o'sha jamoadan aynan kimningdir fikri nima uchundir bizga ko'proq ta'sir ko'rsatadi, degan savol barchani qiziqtiradi. Bu savolga javob aynan jamoa a'zolarining barchasi ham biz haqimizda bir xilda fikr yuritmasligi va bizga bir xilda baho beravermasliklari bilan bog'liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar

uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni "bolalikning hamrohi" deb atash qabul qilingan. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat subyekti sifatida shakllana boshlaydi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog psixologlar faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muammolardan biridir.

Bolalar o'yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o'yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib MTT ning pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'rni juda katta bo'lib, o'yindan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda keng foydalaniladi. Zero: o'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo'ladi;

o'yin maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar hayotini tashqil etish shaklidir;

o'yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;

o'yin bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir;

o'yin bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o'yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalarga o'yinning mazmuni, tashqil etilishi, tuzilishi, bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar o'yinining rivojlanish darajasiga ta'sir etish mumkinligini ko'rsatdi.

Bolalar o'yini uning mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko'ra xilma-xildir. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o'yinni tanlay bilishi, unga to'g'ri rahbarlik qilish "MTT ta'lim va tarbiya dasturi"da belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydi.

O'yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasidir. Psixologlar o'yinni maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O'yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o'tishini ta'minlovchi sifatlar shakllanadi, uni ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi.

O'yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o'zaro ta'sir etgan holda shakllanadi. O'ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to'g'risidagi tasavvurini, kattalarga va o'rtoqlariga bo'lgan munosabatini bilib olish mumkin.

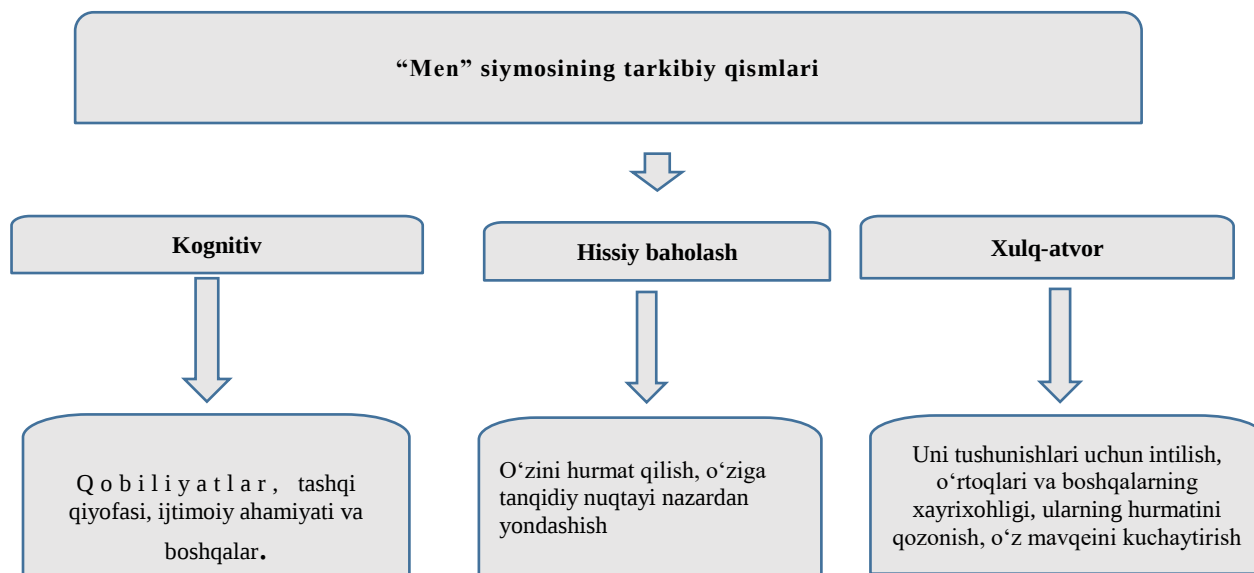
Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o'yiniga qiziqishini, tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o'yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o'yinlarini rivojlantirish uchun esa o'z navbatida yaxshi tashqil etilgan bolalar jamoasi zarur bo'ladi. O'yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTMning ta'lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlama tarbiyalashda katta o'rin tutadi.

O'yinda bola organizmiga xos bo'lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o'yin munosib o'rin egallaydi. O'yin ta'lim va mashg'ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib juda katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijodiy o'yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, hayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o'rganadi, o'ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o'ylab topadi, o'z bilimlaridan foydalanish va uni so'z bilan ifodalashga o'rganadi.

Tahlil va natijalar. Bundan tashqari atrofda turgan fikrini inobatga olishimizda qanday omillar rol o'ynaydi, degan savol ham muhimdir. Dastlabki omil sifatida fikrlarni

qabul qiluvchining yoshi muhim rol o'ynaydi. Masalan, bolalar uchun ota-onasi, tarbiyachisining fikri muhimdir. Katta yoshdagilar uchun esa oila a'zolaridan biri, do'sti, hamkasbi kabilar ta'sir ko'rsatuvchi shaxs bo'lishi mumkin. Bu borada jins xususiyati ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Amerikalik Jon Xoelter amerikalik o'smir — o'quvchilar bilan tadqiqot o'tkazib, shuni aniqlaganki, o'smir qizlar o'zining o'g'il bola tengdoshlarining fikrlarini ko'proq inobatga olar ekan, o'smir o'g'il bolalar esa o'z ota-onalarining fikrlarini ko'proq inobatga olishi aniqlangan.

Shaxs "Men" ining tuzilishiga doir turli xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ular orasida eng ko'p tarqalgani, o'z ichiga "Men" ning uch tarkibini qamrab oladi: kognitiv (o'zi haqida bilimlar), emotsional (o'z-o'ziga baho) va xulqiy (o'ziga munosabat). Shaxsning o'z-o'zini anglashning tuzilishi haqida boshqa bir yondashuv V.V. Stolinga tegishli bo'lib, u o'z-o'zini anglashni tadqiq etishda eng asosiysi shaxsning oddiy tavsiflari majmuasida emas, balki ma'lum yaxlitlikda o'zini tushunishi, o'z identivligini aniqlashida aks etadi[10], degan fikrni ilgari suradi.

Ijtimoiy psixologiyada ko'proq aynan shu yaxlitlikdagi ma'lum strukturaviy elementlar haqida gapirish mumkin. O'z-o'zini anglashning boshqa xususiyati shundan iboratki, uning ijtimoiylashuv jarayonida rivojlanishi — bu nazorat etiladigan, faoliyat va muloqot diapazonining kengayishi sharoitida ijtimoiy tajribani muntazam egallash orqali aniqlashtirilib boriladigan jarayondir. Uning rivojlanishi faoliyatdan tashqarida amalga oshmaydi: faqat faoliyat jarayonidagina shaxs o'zi haqidagi tasavvurlar bilan atrofdagilarning u haqidagi tasavvurlarini taqqoslab boradi, kerak bo'lsa, tuzatadi.

Shaxsning o'z-o'zini anglash sohasi — bu "Men" obrazining yil sayin o'zgarib borish jarayoni bo'lib, bu jarayon davomida shaxs dastlab o'zining boshqalardan farqliligini anglash bilan birga, o'zini ko'rsatishga harakat qilish, mustaqil fikr yuritish qobiliyatini ham anglashga harakat qiladi. Undan so'ng shaxsda o'z-o'zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, bular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Umumiy o'z-o'zini hurmat qilishdan tashqari, har bir kishi o'z qobiliyatlarini muayyan sohalarida o'ziga xos, qisman baholashga ega.

"Men-konsepsiya"ni shakllantirishning asosiy mexanizmi — bu o'z faoliyati asoslarini anglash va amalga oshirish, o'zini chetdan ko'rish, o'z imkoniyatlarini tanqidiy tahlil qilish va shu asosda ularni kengaytirishga intilish qobiliyati sifatida aks ettirishdir. O'ziga bo'lgan refleksiv munosabat boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda, boshqa birovning fikrlari va harakatlarini tushunishga asoslangan holda shakllanadi. Fikrlashning rivojlanishi uchun sezgir

davrlar o'smirlik davriga o'tish, shuningdek, o'smirlik va o'smirlik davridir. Aynan shu davrda refleksiv maydonni kengaytirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi, chunki o'smirlar uchun o'zini o'zi bilish va o'zini o'zi tasdiqlash, o'z taqdirini o'zi belgilash zarurati dolzarb bo'lib qoladi. Ana shu nuqtai nazardan olib qaraganda yuqoridagi shaxsni o'z-o'zini anglash bo'yicha aytib o'tilgan qarashlarni amalga oshirishda o'yin faoliyatining ahamiyati katta.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, "Men" konsepsiyasi — bu shaxsning o'zi haqidagi barcha yaqinlari, ularni baholashlari bilan bog'liq. "Men" konsepsiyasi mohiyatiga ko'ra, nafaqat shaxsning kim ekanligini, balki uning o'zi haqida nima deb o'ylashini, uning faol printsiplari va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlariga qanday qarashini belgilaydi. "Men" konsepsiyasining tuzilishi quyidagi elementlar bilan ifodalanadi: Tana tasviri yoki tanadagi "Men"; Hozirgi yoki dolzarb "men"; Dinamik "men"; Haqiqiy "men"; Ideal "men"; Kelajakdagi yoki mumkin bo'lgan "men"; Ideallashtirilgan "men"; "Men" bilan ifodalangan; Soxta "men".

2. Bolani har tomonlama rivojlantirishda ijtimoiy-hissiy rivojlanish nuqtai nazaridan "Men" konsepsiyasini shakllantirishda hissiyotlar va ularni boshqarish, ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotni to'g'ri tashkil qilinishi katta ahamiyatga ega. Bu davrda "Men" konsepsiyasini shakllanishida o'z-o'zini anglashning rivojlanish bosqichlari, o'z-o'zini anglashning mazmuni, o'z-o'zini anglash funktsiyalari, o'z-o'zini anglash komponentlari, o'z-o'zini anglashning shakllanishi va jinsni aniqlash bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR

1. Петровский А. В. Возрастная и педагогическая психология / А. В. Петровский. — М. : Прогресс, 1985. — 325 с.
2. Петровский А. В. Возрастная и педагогическая психология / А. В. Петровский. — М. : Прогресс, 1985. — 325 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб : Питер, 2003. — 713 с.
4. Волков. Т.Г. Психология самосознания учебное пособие /— Барнаул, ул. Димитрова, 66 -2014. — 342 с.

5. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 368с.
6. Ismoilova N., D. Abdullayeva N. “Ijtimoiy psixologiya” o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2013. y - 8 b.
7. Uilyam Jeyms. en.wikipedia.org [2019 yil 8-dekabr].
8. Rojers K.. Shaxs bo‘lish to‘g‘risida: psixoterapiya psixoterapevt M nigohida: Progress, 1994 yil. [httpshttps://eurodomik.ru](https://eurodomik.ru)
9. Ismoilova N., Abdullayeva D. “Ijtimoiy psixologiya” o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2013. y - 9 b.
10. Stolin V.V. Vestn. Moskva un.ta. Shaxsning o‘zini o‘zi anglashi. M., 1983; 256-bet